

Весна Ђукић<sup>1</sup>

Факултет драмских уметности, Београд

## ПОЛИТИЧКИ МИТ VS ПРАВОСЛАВНА КУЛТУРА: ФОРМАТИРАЊЕ ДИСОНАНТНИХ НАРАТИВА О НЕБЕСКОЈ СРБИЈИ<sup>2</sup>

316.7(497.11)“199/...”  
316.73(497.11)“199/...”  
316.7(497.1)“199/...”  
COBISS.SR-ID 255696652

### Апстракт

Рад проучава дисонантне наративе о небеској Србији формиране у посттоталитарној социјалистичкој Југославији деведесетих година прошлог века и њихов утицај на културу памћења и политику идентитета у Србији током прве деценије овог века. Методологија истраживања је заснована на транскултуралној анализи идеолошког и теолошког дискурса, које одликују различити начини мишљења. Проучавање се заснива на претпоставци да је идеолошка борба за поделу ресурса бивше државе имала не само друштвене и политичке, већ пре свега културне и историјске функције. Оне се посматрају с циљем да се сагледају изазови с којима се суочава Србија у процесу демократске консолидације, а посебно културна политика, која као основна начела има подршку националног културног идентитета и културне разноликости.

### Кључне речи

атеизам, југословенство, православна култура, друштвена елита, алтернативни медији

За толике године, када наш народ не само да није имао прилику да се духовно учвршћује и иде напред, него је ишао у обрнутом правцу, кад је и у школи и у војсци, и преко средстава јавног информисања (штампе, радија, телевизије) говорено све супротно

1 djukic.vesna@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру рада на пројекту „Идентитет и сећање: транскултурални текстови драмских уметности и медија (Србија 1989-2014)“ (пројекат број 178012), који се реализује на Факултету драмских уметности у Београду уз подршку Министарства просвете, науке и технолошког развоја РС.

од оног што је наша вера православна била и што је чинила, настала је празнина, провалија, која се не може наједанпут премостити. Али, мислим и верујем да један добар број наших младих људи схвата потребу да се саслуша и друга страна, да сазнају и оно што нас је, као народ, одржало стотине година, да осећају ту опасност једностраности.

(Његова светост патријарх српски  
господин Павле *Јавност*, 17. новембар 1993.)

### Увод: одбацивање реалних историјских путоказа

Да би се историјски догађаји могли разумети, потребно је да истраживача од њих дели временска дистанца. У нашем случају, та дистанца износи 30 година, будући да нас истраживање враћа уназад до чувеног Милошевићевог говора на Косову пољу 27. марта 1987, којим је започета посттоталитарна и доминантно ауторитарна политика „блокиране транзиције”. Основна карактеристика тог периода у области културе је дисконтинуитет у односу на трендове културних политика претходних режима и у односу на доминантне трендове у региону Југоисточне Европе (Ђукић Дојчиновић 2003: 33-43). Овај догађај, који се одиграо у тадашњој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији (СФРЈ), и све наредне које проучавамо у раду, посматрамо са становишта политике идентитета вођене у периоду од 1987–2009. Посебно смо фокусирани на однос југословенских комуниста према државном и културном суверенитету Србије, поново стеченом након нешто више од једног века (2006). У том смислу полазимо од става да је током читавог периода „комунизам, са својим усађеним атеизмом, посебно настојао да што је више могуће ограничи улогу религије у цивилном друштву” (Линц, Степан 1998: 292).

Полазиште мултидисциплинарне анализе идеолошког дискурса „југословенства” је теорија идеологије Теуна ван Дијка (Ван Дијк 1998 у Кекежди 2013) примењена на сукоб идеологија етничког и југословенског национализма, а посебно улоге друштвене елите и медија у интерпретацији наратива о *небеској Србији*. За анализу „породица” у културном систему Србије коришћена је теорија културног система Клода Молара (Молар 2005: 15-43). Она нам помаже да разумемо синергију две наизглед различите, а ипак међусобно повезане породице, од којих једну чине политичке партије на власти у „породици доносилаца одлука”, а другу „југословенска” друштвена елита подржана од стране медија у „породици посредника”.

Посматрано у ширем историјском контексту, двадесети век је почео тако што је Србија свој државни суверенитет победника у Првом светском рату пренела на поражене суседе и тиме омогућила међународно признање суверенитета Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1918), а потом и Краљевине Југославије (1924). Тако је „сплетом међународних околности, сопствених војних успеха и политичке стратегије, Србија отворила могућност да, уместо заокружене и релативно хомогене националне заједнице, оствари свој максимални ратни циљ: јужнословенску државу” (Батаковић 2014: 806). Након овог „одбацивања реалних историјских путоказа”, према Батаковићу, уследило је, недуго потом, још једно – када је та заједничка држава трансформисана у наднационалну, унитарну Краљевину Југославију, а потом – после Другог светског рата, још једном – када је доласком југословенских комуниста на власт основана секуларна Југославија (најпре ФНРЈ, а потом СФРЈ).

Све ове наднационалне државе нису доприносиле остварењу српских националних интереса, већ су „вазда била оруђе њиховог систематског уништавања”, како истиче др Трифковић.

*У протекле две деценије распада друге Југославије, много српског времена и снаге посвећено је потрази за квантитативном дефиницијом српског националног интереса као објективне датости. Притом, запостављена је далеко важнија чињеница непостојања српског националног интереса као начина мишљења, као поседовања моћи и као стратегије деловања доминантних елита српског политичког естаблишмента. Ови су хендикепи директна последица „југословенског начина мишљења којим је само српска политичка и друштвена елита била заражена, за разлику од свих других народа бивше заједнице. (Трифковић 2008: 3)*

Тај период „одбацивања реалних историјских путоказа” је, дакле, за нашу тему значајан због чињенице да Србија током 20. века није водила политику подршке српског, већ југословенског националног идентитета, коју је, поврх свега, током друге половине века пратила репресивна политика атеизације (Ђукић 2015: 282). Подсетимо се још да је век дисконтинуитета суверенитета Србије окончан распадом Југославије и прогоном Срба са простора заједничке државе. Такође, историјска свест српског народа се ни током 19. века није манифестовала острашћеном националистичком политиком будући да су Срби, знатно пре других народа – већ након Берлинског конгреса 1878. створили националну

државу. Уз аутокефалност српске цркве од 13. века, Срби су „добили здраве основе за свакодневно потврђивање свог националног идентитета и по томе веома дуго били значајан изузетак међу историјски острашћеним народима југоисточне Европе” (Батаковић 2014: 805). Стога није вероватно да је током последње деценије 20. века српски народ подлегао националној хистерији како се најчешће интерпретира след историјских догађаја започетих појавом етничких национализма на простору бивше Југославије и југословенског национализма Слободана Милошевића у политичкој арени Србије.

### Идеолошки дискурс: предрасуде и антипатије псеудоелите

Програм Социјалистичке партије Србије (СПС) од оснивања 1990. заснован је на идеологији југословенског комунизма који је „са својим усађеним атеизмом, посебно настојао да што је више могуће ограничи улогу религије у цивилном друштву” (Линц, Степан 1998: 292).<sup>3</sup> Југословени су – као „седми народ” Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, на попису становништва 1961. признати као посебна категорија становника, која се не изјашњава по основу етничког порекла већ по основу припадности наднационалној држави. Након распада СФРЈ, они су се даље изјашњавали као Југословени,<sup>4</sup> што показује приврженост једног дела становништва Србије идеологији југословенства и након две деценије од распада Југославије.

Дакле, тврдо бирачко језгро новоосноване СПС на челу са Милошевићем као првим председником Партије, чинили су претежно Југословени, као и један број грађана који су се донедавно тако изјашњавали. У оба случаја су за разумевање групног идентитета чланова и бирача

3 Социјалистичка партија Србије, настала трансформацијом и уједињењем Савеза комуниста Србије (СКС) и Социјалистичког савеза радног народа Србије (ССРНС), на првим парламентарним изборима на које је изашла, освојила је 45,8% гласова бирача и тако постала владајућа политичка партија све до ванредних парламентарних избора децембра 1992, када је због успостављања Савезне републике Југославије (СРЈ) и кризног стања након одржаних савезних избора, оспорен легитимитет републичких власти. СПС је на ванредним парламентарним изборима освојила 28,8% гласова, али је и даље остала доминантна партија на политичкој сцени Србије, све до председничких избора 2000. О континуитету са претходним једнопартијским системом сведочи чињеница да је „СПС кадровски, идеолошки, програмски и практично остао непромењен или незнатно промењен у односу на време када је био владајућа као СКС” (Дејановић 2013: 65)

4 Тако је према попису становништва из 2011. у Србији живело 23.303 Југословена, док их је у Хрватској било 331, а у Словенији 527.

СПС-а карактеристичне друштвене праксе и идеје повезане са наднационалном секуларном државом, што се може сагледати и кроз визуелни идентитет СПС, који је као графички симбол имао исту звезду петокраку која се налазила и на застави некадашње СФРЈ. Да је она тој идеологији и била посвећена, потврђује и коалиција СПС с Југословенском левицом (ЈУЛ) и другим странкама које је одликовао „југословенски начин мишљења”.

У том светлу се Милошевићев говор на Косову пољу 1987, запамћен по поруци „нико не сме да вас бије”, лако може разумети као најава политичке борбе да се Југославија сачува од распада на етничке државе. Ако је идеологија „систем погрешног, искривљеног веровања, типично повезаног са нашим друштвеним или политичким опонентима” (Ван Дијк 1998: 2; у: Кекежди 2013: 265), онда је сасвим јасно да је оваквим обраћањем Милошевић намеравао да добије подршку за идеологију југословенства супротстављену преовлађујућим идеологијама етничког национализма на простору СФРЈ. Вођен том идејом, владајући СПС је на унутрашњем политичком плану прве деценије вишепартизма у Србији<sup>5</sup> „прелазео пут од изборног победника до губитника, заједно са СПО и СРС, које су биле владајуће или прорезимске партије” (Дејановић 2013: 65–66). У таквом политичком амбијенту, идеологија југословенства је успоставила „систем погрешног веровања” да је „српски национализам” одговоран за настајак етничких национализма и распад Југославије. Његова сврха је била да „прикрије, сакрије или на други начин замагли истину” (Ван Дијк 1998: 138 у: Кекежди 2013: 273) о трагичним последицама Милошевићеве политике. Иако су у грађанском рату све стране губитници, тиме је требало да буде прикривена суштинска разлика очитована у чињеници да су сви национализми, осим српског који није био политички артикулисан грађанским ратовима на простору Југославије, први пут у новијој историји створили суверену националну државу, а да је Србија једина остала следбеник идеологије југословенства и изгубила своју државу.

Дакле, „борба за простор (space competition)” као резултат „рационалног политичког избора” (Глигоров 2014: 10-12) политичких елита на власти у бившим југословенским републикама, довела је до катастрофалних резултата, потпуно супротно Милошевићевом обећању

5 У складу с теоријом посттоталитаризма, вишепартизам је деведесетих формално постојао, али је фактички Социјалистичкој партији Србије као званичној партији „припадала водећа улога у државно-политичкој заједници”, док се плурализам огледао у толерисању „паралелне или друге културе” (Линц, Степан 1998: 70).

на Косову пољу. У таквом контексту, политичка арена (Линц, Степан 1998: 22) у Србији је, одражавајући дуални идентитет српског народа, била подељена на „карађорђевићевце” посвећене идеји југословенства<sup>6</sup> (проширено значење обухвата све наднационалне државне творевине, укључујући и ЕУ, прим. аут.) и „обреновићевце” (Ђукић 2012: 183,184) посвећене српској идеји (у широком распону значења). Фактички, била је то подела на оне који су подржавали југословенски комунистичко-социјалистички идеолошки „систем погрешног веровања” и оне који нису имали политичку моћ да се томе супротставе. По принципу „завади па владај”, одговорност за „ратнохушкачку” политику пројектована је на ове „друге” који су током последње деценије 20. века – будући у мањини, без политичког утицаја и способности одбране, жигосани политичким митом о *небеској Србији*.

За нашу тему није од пресудног значаја да ли су „српски националисти” уопште и постојали као политичка снага, ко су били – ако су уопште били јер, као што смо видели, цео 20. век се одликовао „непостојањем српског националног интереса као начина мишљења, као поседовања моћи и као стратегије деловања доминантних елита српског политичког естаблишмента” (Трифковић 2008: 3). Важно је да су били потребни да би се на њих пројектовала одговорност за катастрофалне последице грађанског рата вођеног у „борби за простор” бивше Југославије (Глигоров 2014: 10-12) током последње деценије овог трагичног века. Зато је „савест југословенског начина мишљења” – у немогућности да рационално одмери одговорности, моралне судове о „добром” и „лошем” доносила кроз одбрамбени психолошки механизам „пројекције” (Рот 1983: 219) којим је одговорност приписана опонентима као „другом”.

Због чињенице да „српски начин мишљења” у идеолошком дискурсу деведесетих година није имао политичку моћ да се супротстави „југословенском начину мишљења”,<sup>7</sup> „други” је била Српска православна цр-

- 6 У том периоду су се у организацији Српског покрета обнове многи припадници династије Карађорђевић вратили у Србију након вишедеценијског изгнанства, а њиховој медијској популарности је посебно допринела телевизијска сапуница „Династија” емитована на ТВ Београд од 1985–1992. у којој је играла Катарина Оксемберг, ћерка принцезе Јелисавете и унука Кнеза Павла – намесника малолетног Краља Петра II, који је у име Југославије потписао Тројни пакт са Немачком и силама осовине, након чега је дошло до масовних демонстрација.
- 7 Опозиционим партијама је требало десет година да се уједине, заједнички наступе на изборима, да из позиције изборних губитника пређу у позицију изборних добитника и да ДС и ДСС израсту у релевантне партије (Дејановић 2013: 65–66).

ква – најстарија верска и културна институција српског народа. Иако је већ само постојање православног начина мишљења као паралелне или „друге” културе представљало озбиљну претњу атеистичкој идеологији југословенства, то је додатно политички инструментализовано као доказ демократизације постоталитарног друштва и „друштвеног плурализма који може имати политичке импликације” (Линц, Степан 1998: 70).

Томе је послужио теолошки дискурс у посланици епископа Јована Велимировића<sup>8</sup> поводом обележавања 600 годишњице Косовске битке. Одајући почаст палима у одбрани православља од освајача, у њој је – према Томанићу, писало: „Од кнеза Лазара и Косова, Срби првенствено стварају небеску Србију, која је данас сигурно нарасла у највећу небеску државу” (Томанић 2001).

У негативним интерпретацијама ове беседе, произвођена су значења која су током последње деценије 20. века конструисала идеолошки дискурс о *небеској Србији*. Он је био заснован на „етничким стереотипима и предрасудама о Србима који се провлаче кроз историју и изазивају неутемељене представе о сопственом народу” (Голубовић 2004: 533)<sup>9</sup>. Њиме су у јавни говор унети ставови и емоције једног дела друштвене елите која, не само што не припада православној заједници српског народа, већ и своје ставове заснива на предрасудама и антипатијама према православљу – што је супротно академском дискурсу који треба да одликује непристрасност и објективност. Ширењу њиховог утицаја на јавно мњење допринела је и псеудо-историјска студија Милорада Томанића.

*Српска црква у рату и ратови у њој* објављена 2001. Књигу је читаоцима препоручио антрополог Иван Чоловић речима да је „српски национални брод” добио оба кормилара, и духовног и световног:

[...] овог првог, патријарха Павла, одабрао им је Дух свети, а овог другог, Слободана Милошевића, изабрали су сами себи (изабрали,

8 Као синовац Николаја Велимировића, који је крај живота провео у прогонству, такође је био прогањан од комуниста.

9 У раду се проучавају бројне теорије о предрасудама, међу којима и Олпортова, заснована на три ступња у настајању ове појаве: 1. фрустрација рађа агресију, 2. агресија се преноси на „жртвеног јарца”, који је без одбране и 3. та компензирана мржња се рационализује и оправдава помоћу напада, пројекције и стереотипизације (Голубовић 2004: 535).

на се покајали). Верујући да „онај с брда више види него онај испод брда” српски народ је безбрижно запловио са својим новим вођама. Пловидба је трајала пуних десет година.<sup>10</sup>

Није ли Чоловић тим ставом заправо „прикрио, сакрио или на други начин замаглио истину” (Кевежди 2013: 273) да су на броду који је пловио под српском заставом били Југословени, који нису осећали припадност православном српском народу? Према подацима које наводи историчар Невен Исаиловић (*Пешчаник* 29. 09. 2011), њих је 1981, само 9 година пре оснивања Милошевићеве Партије у Србији (са обе покрајине) било чак 35,4% од укупног броја Југословена у читавој Југославији. Али, будући да је „седми народ” био национална заједница с највише атеиста (Исаиловић 2011), њих није одликовао „православни начин мишљења”, те им српски патријарх није могао бити „кормилар”, као ни онима који су се изјашњавали као Срби, а приказивали српског патријарха као ратника, са бомбама и „шкорпионом” о појасу (Јањић 2009: 254)<sup>11</sup>. Дакле, иако је број верника постепено нарастао, ни једна ни друга групација о којој пише Чоловић није припадала православној заједници српског народа у Србији<sup>12</sup> (Благојевић 2006: 100), те на њихове ставове и одлуке током ратних операција на простору бивше Југославије деведесетих година 20. века патријарх није имао утицаја и поред бројних апела и молби које је упућивао.

Симболика „потонућа” као очигледна – „преобучена” комунистичка идеологија југословенства је претрпела пораз на демократским изборима 2000. Томе су допринели сви они који су „до јуче плакали на вест о смрти Јосипа Броза” а потом напустили „брод који тоне”. Томанић ове „вероломне” путнике Милошевићевог брода зове „пси рата” јер – како пише, они „који су се клели у Југославију, сада су веровали да је она гробница српства”. Указујући тиме на неодрживост југословенске идеологије, аутор даље развија свој идеолошки дискурс уперен против српства:

10 Са сајта интернет књижапе Knjizara.com <https://www.knjizara.com/Srpska-crkva-u-ratu-i-ratovi-u-pjoj-Milorad-Tomanic-17472>

11 Навод се односи на новине Српског покрета обнове *Српска реч*.

12 Компаративна истраживања показују да је број грађана Србије који поштују дужности верника и иде на литургије 1982. износио око 7%, 1993 – око 26% а 1999. – 48%, док је број оних који не иду на литургије опадао, иако је у време међуетничких ратних сукоба 1993. чинио убедљиву већину – 72,5% (Благојевић 2006: 100).

[...] *распомамљени онојним мирисом српског тролатичног цвета (УКС – САНУ – СПЦ)<sup>13</sup> и режећи, искежених зуба тргали су ланце којим су били везани. Човек који је ланце држао у својим рукама био је, наравно, Слободан Милошевић* (Томанић 2001).

Осим што се с лакоћом може уочити да одговорност за раскол међу идеолозима југословенства у Србији деведесетих година 20. века пројектује на Српску Православну цркву већ самим називом књиге, Томанић у њој наставља да стигматизује велики број јавних личности које су деловале око наведених институција. Стога нећемо улазити даље у садржај овог псеудо-историјског текста јер сви наводи, као и они о улози УКС и САНУ, треба да буду предмет непристрасних научних проучавања заснованих на чињеницама а не на митовима, предрасудама и стереотипима. Иако се у том периоду не може порећи политичка инструментализација културе и уметности од стране режимских и прорезимских странака у име псеудо-националне идеје „пробуђеног српства” (Ђукић Дојчиновић 2004), наша анализа у даљем тексту ће се односити само на СПЦ будући да је идеолошко произвођење значења наратива о *небеској Србији* уперено против православне културе.

### **(Про)европски идеолошки дискурс: гњило дрво**

Наратив о *небеској Србији* је и током прве деценије 21. века у више наврата био предмет јавних дебата. Прво га је Демократска странка вратила у јавни говор након убиства премијера Зорана Ђинђића. Тадашњи потпредседник ДС-а и будући председник Србије, Борис Тадић, том приликом је рекао: „Није нама циљ небеска Србија, већ живот на земљи и то је била основна идеја Зорана Ђинђића” (*Глас јавности*, интернет издање, 17. март 2003).

Иако је у делу јавности интерпретирана као дистанцирање нове власти од „ратнохушчачког” наратива оне претходне, она у суштини показује подједнако неразумевање основног значења косовске битке као завета српског народа да брани вредности које су део његовог националног идентитета. Ако је, у супротном, изјава заснована на разумевању изворног значења синтагме, онда се наративом о *небеској Србији* будући председник државе није дистанцирао, већ приклонио политичком дис-

13 Мисли се на: Удружење књижевника Србије, Српску академију науке и уметности и Српску православну цркву (*прим. аут*).

курсу идеологије југословенства. То је, заправо, и потврдио след догађаја у политичкој арени, с том разликом што је постизборна коалиција ДС-СПС идеологију југословенства трансформисала у заједнички стратешки циљ приступања Европској унији.

Србија се више није делила на „карађорђевићевце” и „обреновићевце”, већ на „назадну националистичку” и „прогресивну европејску” групу. И у таквом идеолошком контексту, наратив о *небеској Србији* је и даље био тема јавних дебата. Међу њима је емисија у оквиру програма „Мост” радија *Слободна Европа* у којој су антрополози Иван Чоловић и Светлана Слапшак разговарали о томе „колико косовски мит оптерећује савремену Србију?”<sup>14</sup> Да бисмо разумели зашто је овај политички мит и даље актуелан<sup>15</sup>, позовимо се опет на Ван Дијкову дефиницију идеологије као „система погрешног, искривљеног веровања типично повезаног са друштвеним или политичким опонентима”. Она нам помаже да схватимо да се наратив о *небеској Србији* увек актуелизује када се „југословенски начин мишљења” суочи с фрустрацијом коју настоји да отклони механизмом „пројекције”.

Овога пута, повод да он буде тема радио емисије били су догађаји на Космету, као последњи удар идеологије етничког национализма у борби за „распodelу” преосталих ресурса бивше Југославије. Протести који су уследили не само у политичкој, већ и у грађанској арени Србије против једностраног политичког акта косовских Албанаца у супротности с начелом непроменљивости међународно признатих граница (2008), били су разлог да се са становишта југословенске идеје интерпретира неколико повезаних ситуација. Прва се односи на то да, иако приступање Европској унији помаже да се код Југословена развије идеја да ће нови наднационални идентитет моћи да замени претходни, ово, међутим, није могуће без признавања државног и културног суверенитета Србије као државе „српског народа и грађана који у њој живе” (Устав РС 2006). То за идеологију југословенства представља непремостиву препреку будући да се „седми народ” не идентификује по основу етничке припадности. Затим је требало објаснити да рушење православних

14 Емисија је емитована 2. маја 2009. на територији БиХ, Србије, Црне Горе, Косова, Македоније и Хрватске [http://www.slobodnaevropa.org/a/most\\_kosovo\\_mit/1620087.html](http://www.slobodnaevropa.org/a/most_kosovo_mit/1620087.html)

15 На власти је била постизборна коалиција странака на листи „За европску Србију – Борис Тадић” (ДС, Г17+, ЛСВ, СДП, СПО) и странака окупљених око Социјалистичке партије Србије (ПУП, ЈС) чиме се СПС поново вратила на власт после осам година опозиционог деловања. Улазећи у коалицију, СПС је прихватио начело „европске Србије” и своју идеологију југословенства усмерио ка придруживању Европској унији.

цркава и манастира током мартовског погрома на КиМ (2004) не угрожава национални и културни суверенитет Србије (Ђукић 2012: 65). Са становишта историјске и културне функције идеологија које су се у том тренутку бориле за „распodelу” било је то питање сукоба мишљења око историјских граница Србије, али и око експлицитне и имплицитне културе, од којих се прва односи на православне цркве и манастире као материјалне ресурсе, а друга на нематеријалне вредносне образце православне културе. Ово тим пре јер се нераскидива веза између њих огледа и у самом човеку као целовитој личности коју чини не само видљиво материјално тело, већ и душа (нематеријално и невидљиво), те стога „и када се бави питањима обичне, материјалне свакодневице, човек не напушта свој погледа на свет, своју веру, него дела у складу са моралним и духовним вредностима за које се опредељује” (Владика Порфирије 2005: 28).

А те моралне и духовне вредности су, досадне, „косовски мит је напросто досадан”, каже Слапшак и додаје:

*[...] крајње је време да се народу понуди нешто друго, нешто занимљивије, нешто модерније, нешто што ће, можда и млађима бити занимљиво. Мислим да је крајње време да се косовски мит стави тамо где припада, да се да у руке – звучаће иронично, али јесте иронично на крају крајева – поштеним историчарима, да се смести у музејске витрине и тамо остави док млађи људи не крену да читају епску поезију и у њој не виде нешто сасвим друго него старије генерације.*

Будући да због фокуса на тему рада, нисмо у могућности да анализирамо све етичке проблеме које наведени став имплицира (нпр. ко су „поштени” историчари), задржаћемо се само на „читању епске поезије”. Слапшак каже да је досадном митоманском читању Косовског циклуса место у музејским витринама, што је у супротности са ИКОМ-овим<sup>16</sup> Кодексом професионалне етике у којем се наводи да се музеј „мора трудити да информације понуђене на поставкама и изложбама буду тачне и објективне и да не понављају митове и стереотипе” (Едсон 2003: 308). Дакле, не само што митовима и стереотипима није место у музеју, већ би и сваки покушај демитологизације политичког садржаја косовског мита водио и ка десакрализацији духовног садржаја „косовског завета” и „видовданске етике” чиме би православна култура – сведена на му-

16 Међународни комитет музеја (International Comitee of Museums).

зејски предмет или причу izgubila способност да генерише нове вредности за друштво.

Овде је важно истаћи да кључну разлику између културе и цивилизације чини то што култура, као жива творевина – непрекидно генерише нове вредности, а цивилизација те вредности памти у музејима као „световним катедралама” секуларног друштва. Шпенглер то каже сликовитије: када једна култура испуни сврху свог постојања, она постаје цивилизација која, као „гњило џиновско дрво у прашуми”, показује смисао свих пропадања (Шпенглер 1989: 159). Проблем „југословенског начина мишљења” је, дакле, у томе да се православна култура претвори у „гњило дрво” које ће у музејима сведочити да је она izgubila своју сврху постојања.

Зато др Слaпшaк своју тезу и шири на православне храмове на Косову и Метохији:

*Сви политичари данас запенуше када се спомене Косово, уместо да покушају да крену са друге стране – независна косовска држава је чињеница, покушајмо да заштитимо људска права Срба на Косову, покушајмо да заштитимо споменике. То су потпуно логичне и потпуно оправдане ствари које ће сви у свету разумети. Али онога тренутка када се тај праг прекорачи и када се крене у мит, односно када се каже – то су српски манастири који су на српској територији итд., цела ствар одмах пропадне.*

Наведени став др Слaпшaк релативизује етичке принципе, моралне оквире, па и међународне норме о непроменљивости државних граница Србије (одређених након Првог светског рата, прим. аут.) да би се оправдали „рационални политички избори” етничких национализова на простору бивше Југославије. У овом случају се то односи на етнички национализам косовских Албанаца који негира све принципе заштите људских права Срба на „Косову”, тачније на Косову и Метохији, што већ самим називом ове јужне српске покрајине означава да је део територије заправо манастирски „метох”, тј. приватно власништво СПЦ, чиме се негира и други међународни принцип неповредивости приватне својине. Ово стога јер људска права Срба на КиМ не подразумевају само заштиту „споменика”, већ и право на православну културу као и слободно исповедање вере у православним манастирима и црквама који нису срушени, запаљени или претворени у музеје и споменике културе.

## Теолошки дискурс: пут вере и врлине

Нама није циљ да утврдимо ко је и када створио идеолошки наратив о *небеској Србији* јер томе треба да буду посвећена посебна интердисциплинарна научна проучавања. На основу резултата претходних теоријских и емпиријских истраживања, увиђамо само да наратив није био заснован на поштовању српског народа као „непрегледне поворке сведока како се живи и умире за вечне вредности Небеског Царства”, о чему пева др Јустин Поповић. Још мање је заснован на поштовању оних вредности које чине српски национални идентитет, а које овај православно теолог надахнуто описује: „Српски народ може бити мали у техници, у привреди, у богатству, али је несумњиво велики у једној ствари: у страдању за Христову истину и правду. У ствари, Срби, то је мученик до мученика” (Поповић 2010: 68)

Сврха наратива о *небеској Србији* креираног у идеолошком дискурсу југословенства који, по дефиницији, представља систем „погрешног и искривљеног веровања”, био је да дискредитује опоненте у политичкој и грађанској арени Србије. Он је требало да подстакне на одрицање од *видовданске етике*, одрицање од историје, одрицање од православне културе и свега што чини идентитет српског народа. Одрицање и од извора из кога потиче, од родоначелника *видовданске етике*, од:

[...] *свега великог, свега узвишеног, свега најбољег, свега бесмртног у нашем народу: од Светог Саве. Он је отац видовданске етике, он је писац видовданског еванђеља. Кнез Лазар је на Косову изабрао и за себе и за народ исто оно што је, давно пре њега, Свети Сава био изабрао за себе и за народ.* (Поповић 2010: 50)

Дискредитацију је пратило жигосање опонената којима је приписивана „ратнохушачка улога”, што је касније требало да послужи као оправдање за сва страдања која су српски народ чекала деведесетих. Међу жигосанима је био и Епископ Атанасије,<sup>17</sup> који је често беседио о *небеској Србији* као „култу живих” јер у теолошком дискурсу страдања воде спасењу.

17 Епископ, тада архимандрит Атанасије Јевтић је, заједно са тадашњим епископом Рашко-Призренским, а потоњим патријархом Павлом, априла 1990. у америчком Конгресу сведочио у име прогањаног српског народа и СПЦ са Косова и Метохије, због чега је стигматизован од стране идеолога политичких и друштвених збивања (*прим. аут*).

У обраћању на дочеку моштију Светог Владике Николаја из Америке 1991, он је рекао:

*Долазиш нам из Небеске Србије духом својим и телом својим, да нас поведеш и да нам кажеш, да нас подсетиш, да ми нисмо народ „култа мртвих”, како мисле поједине усијане главе а хладна срца. Јер, иако стално имамо посла са гробовима и крстовима, са костима и моштима, ми смо пре свега народ култа живих [...] Земаљска Србија без Небеске Србије је мравињак, а Небеска Србија да није Земаљске Србије би била кров без темеља. А ти си их спојио и спајаш обе у једно богочовечанско јединство, онако како их је Христос спајао и твој светосавски и косовски народ у својој историји (Епископ Атанасије 2003: 184, 185).*

Деценију касније, епископ је објашњавајући теолошки дискурс о небеској Србији истакао да она „почиње на земљи”<sup>18</sup>, и постоји у оној мери у којој се руководимо хришћанским врлинама. О томе сведоче:

*[...] неколики примери живих Срба Хришћана који су, живећи богоугодно и човекодостојно у Земаљској Србији, прешли у Небеску Отаџбину, коју називамо и Света или Небеска Србија, не својатајући Небо само за Србе (Епископ Атанасије 2003: 566).*

О истим вредностима говорио је и патријарх српски г. Павле када је оптуживан да је његово позивање на „косовски завет” – позив на бој:

*Како би то могло да значи позивање на освету, распиривање мржње, нетрпељивости, нечовечности? Приписивано ми је да сам, поред других, разбијач јединства Југославије ради остваривања велике Србије. А ја и данас кажем: кад би оснивање наше независне државе и њено одржавање и напредак били могући по цену само једног Јадовна и само једног Јасеновца, ја бих пре пристао да нестане не само велика него и мала Србија и сви Срби заједно са мнош, него што бих пристао на нељудско и нечовечно. Ето, то за мене значи Косовски завет опредељења за Царство небеско (Радичић 2005: 66, 67).*

Шта на основу наведених ставова можемо да разумемо о теолошком дискурсу наратива о небеској Србији? Ако нам је Косовска битка историјски

18 Уводна реч о књизи *Небеска Србија почиње на земљи* коју је приредио Владимир Димитријевић у издању манастира Хиландар 2001.

толико далеко да данас немамо „кључ” за транскултурално разумевање вредносних ставова српског народа суоченог с турским освајањима у 14. веку, у наведеним ставовима највиших црквених великодостојника СПЦ крајем 20. века се суштина објашњава тако да је свима јасно и разумљиво: нема тог верујућег православног Србина који ће „крст часни и слободу златну” бранити нељудским и нечовечним поступцима, нити ће такве поступке СПЦ благословити. Исту поруку послао је и Сабор СПЦ са свог ванредног заседања 1991, у којем се Срби упозоравају „да православна црква допушта једино одбрамбени и ослободилачки рат када је он наметнут и одбацује сваки завојевачки” те наводи:

*Српског војника треба да краси традиционално чојство и јунаштво; он се мора борити витешки и часно, не каљајући злочинима и неправдом свој и народни образ. (Радић 2005: 65-67)*

Стојећи уз свој народ, СПЦ две године касније, са ванредног заседања Светог архијерјског сабора 1993, упућује Апел за човечност Савету безбедности УН и свим одговорним установама и организацијама међународне заједнице да се укину економске санкције и ембарго које су претвориле „читаву једну земљу у огромни концентрациони логор или гето, а читав један народ од још нерођеног детета до старца на самрти, у колективног кажњеника и сужња”. Истовремено се српски православни народ моли да:

*[...]истраје у стрпљењу и христоликом праштању, у великодушности према свима људима, али и да буде критичан – најпре према себи, а онда и према својим вођама и према светским властодршцима (Јањић 2009: 117).*

Две године потом, у саопштењу за јавност поводом ратних акција НАТО-а, Његова Светост закључује „уместо прокламованог мира и помирења, светски моћници су за протекле четири године постигли да продуже и интензивирају један ионако свирепи међуетнички рат – рат који су и јавно подстицали и праву истину о њему привидима сакривали”<sup>19</sup> али позива свој народ:

19 Подстицања која су претходила НАТО бомбардовању су садржана и у изјавама међународних званичника: „Срби су неписмени, дегенерици, силоватељи, убице беба, каспини и агресори (Џозеф Бајден, САД, 1993), „Срби су народ без закона и без вере. То је народ разбојника и терориста” (Жак Ширак, Француска, 1995) и сл. (Ђерић 2005: 73 у: Рогач Мијатовић 2014: 119).

*Браћо и сестре, идимо само путем правде и поштења, вере и врлине, чојства и хришћанског витештва, без мржње и освете ма према коме, клечећи увек пред Богом, а не пред људима,*” (Православље, 15. септембар 1995)

И ове поруке су свима разумљиве, нема у њима ништа прикривено и нејасно, већ сасвим недвосмислено исказано да сви починиоци злочина треба да одговарају за своје нељудске поступке, било да су српске или друге националности. А такође, свако иоле васпитан у духу тих вредности, зна да јунаштво значи бранити себе од других, а чојство – бранити друге од себе, што је и патријарх српски Павле често истицао.

Тако видимо да идеолошке и теолошке дискурсе о *небеској Србији* повезује метанаратив о *рату*. Идеолошки дискурс га разуме као прилику да се успостави или очува световна власт на земљи и располаже државним ресурсима, док православни теолошки дискурс истиче православни хришћански завет да се живи „богоугодно и човекодостојно”, и исто тако умире „за светињу и слободу”. Ствар је, међутим, у томе што је на простору бивше Југославије вођен онај облик рата који је, како га Достојевски описује:

*[...]мрзак и стварно штетан: то је рат међусобни, братоубилачки [...] Он умртвљује и раставља на делове државу, траје увек сувише дуго, и чини народ зверским за читава столећа.* (Ранковић 2012: 096).<sup>20</sup>

Зато је патријарх Павле почетком децембра 1996. приликом представљања своје књиге *Молитве и молбе* рекао:

*Престанак оружаних сукоба још није крај рата. Прави мир почиње тек с престајањем мржње, кад и они који себе сматрају победницима и они који се осећају побеђенима увиде да су на губитку сви, свеједно ко мање ко више.* (Ракић 2005: 103)

20 Цитати су преузети из књиге *О Исусу Христу*, у којој је протођакон Љубомир Ранковић приредио делове из укупног опуса књижевног стваралаштва писца чије је дело „у последњих 130 година највећих искушења за хришћанство, одиграло важну мисонарску и просветитељску улогу, имајући у основи Христоса и његове две највеће заповести” о љубави према Богу и према ближњему.

## Дискусија и закључак: опасност једностраности

Косовска битка је и у савременој Србији једнако предмет експлицитне и имплицитне културе српског народа колико и у далекој као и недавној прошлости. Ово стога што су „косовски завет” и „видовданска етика” као историјска истина и морални концепт опстали и упркос протоку времена и променљивости идеологије која је током историје репрезентовала православни српски народ. И управо то је било разлог да ова тема крајем 20. и почетком 21. века (1997–2009) буде политички инструментализована од стране друштвене и политичке елите заражене југословенским начином мишљења и комунистичким системом вредности. Суочена с кризом идентитета изазваном критиком комунистичког тоталитаризма након пада Берлинског зида и распадом Југославије убрзо након тога, југословенска елита је креирала идеолошки дискурс „нереалистичког реаговања на фрустрације”. Дискурс се огледа у томе што је одговорност за катастрофалне последице „рационалних политичких избора” режимских и прорежимских странака на власти у Србији усмерених ка очувању Југославије, приписана друштвеним и политичким опонентима који су се тим „изборима” противили. Због неспособности да се рационално одмере одговорности, морални судови о „добром” и „лошем” су доношени кроз одбрамбени психолошки механизам „пројекције” којим је одговорност за „лоше” одлуке југословенског режима приписана „другом”. Тако је несвесним менталним операцијама, на основу етничких предрасуда, тј. антипатија не само према Србима, већ и према православљу као систему моралних и етичких вредности православног српског народа окупљеног око СПЦ, успостављен паралелни систем „генерализоване мржње” који је фрустрацију југословенске политичке и друштвене (псеудо)елите изазвану критиком тоталитарног комунистичког – атеистичког режима и губитком заједничке државе, а тиме и политичког идентитета југословенства, пројектовао на православну културу као „жртвеног јарца”.

Улогу идеолошке „савести” југословенског начина мишљења преузела је друштвена елита која је у складу с идеолошким дискурсом „погрешног и искривљеног веровања” заснованог на стереотипу о Србима као „небеском народу”, у широј јавности интерпретирала сопствене ставове о „добром” и „лошем” произвођењем негативних значења наратива о *небеској Србији*. У садејству са алтернативним медијима, ова псеудоелита је непрекидно продубљивала кризу дуалног идентитета српског народа стварајући дубок јаз између политичког „југословенског” и етничког

„српског” идентитета. Показало се да је тако форматиран југословенски дискурс карактерисало изразито „јунаштво”, тј. способност да се Југословени бране од „других”, али не и „чојство”, које би „друге” бранило од „југословенског начина мишљења”. Иако је реторика постала нешто другачија када је идеју југословенства заменила идеја европејства, циљ „породице посредника” је остао исти: спречити да вредности хришћанске културе православног српског народа постану идентификатор националног идентитета Србије, која је свој државни и културни суверенитет поново стекла након више од једног века. Тако су политички наследници југословенских комуниста, који су после Другог светског рата дошли на власт паролом „Носим капу с три рога и ратујем против Бога”, две деценије након распада Југославије успевали да дискредитују тековине православне културе која чини основу историјске свести српског народа.

Стога се може закључити да се у садејству породице доносилаца одлука и породице посредника, „блокирана транзиција” деведесетих развила у блокирану демократску консолидацију. То, са становишта политике идентитета, значи да „опасност једностраности” и даље служи да очува тоталитарно наслеђе југословенских комуниста, који „са својим усађеним атеизмом, посебно настоје да што је више могуће ограниче улогу религије у цивилном друштву”. Са становишта културне политике у Србији, то је отпор начелу очувања и заштите разноликости културних израза и успостављању интеркултуралног дијалога различитих група, међу којима су и православни Срби као најмногљуднија заједница окупуљена око Српске православне цркве, а са становишта јавних практичних политика државних органа управе – то је препрека која Србију и данас удаљава од плурализма вредности и идеја, што је основни циљ демократске транзиције и консолидације посттоталитарних друштава на простору Југоисточне Европе, укључујући и Србију.

### *Литература*

- Атанасије, епископ. 2003. *Беседе и речи...*, Требиње: Тврдош.
- Батаковић, Душан Т. 2014. *Историјска свест и национална хистерија, Српска хроника на светским веригама*, књига 2, треће издање, Београд: Catena mundi, стр. 805-808.

- Blagojević, Mirko. 2006. „Savremene religijske promene u Srbiji i proces integracije u Evropu”, *Filozofija i društvo*, br. 1, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str. 95-111.
- *Глас јавности*, интернет издање, 17. март 2003.
- Gligorov, Vladimir. 2014. *Zašto se zemlje raspadaju: slučaj Jugoslavija*, Beograd: Peščanik.
- Golubović, Zagorka. 2004. „Uloga društvenih nauka u razotkrivanju etničkih stereotipa u Srbiji”, *Regionalni razvoj i integracija Balkana u strukture EU – balkanska raskršća i alternative*, zbornik radova, Niš: Filozofski fakultet, Institut za sociologiju, str. 533-543.
- Dejanović, Momir. 2013. *Uporedna analiza izbornih programa relevantnih političkih partija u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj u periodu od 2002–2012*, doktorska disertacija, Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Достојевски, Фјодор. 2012. *Књига о Исусу Христу*, приредио Љубомир Ранковић, Шабац: Глас Цркве.
- Đerić, Gordana. 2005. *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi*, Beograd: Filip Višnjić.
- Đukić Dojčinović, Vesna. 2004. „Agitprop treće Jugoslavije”, Zbornik radova naučnoistraživačkog projekta *Medijska reprezentacija nacionalnog i kulturnog identiteta u Srbiji*, Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Đukić Dojčinović, Vesna. 2003. *Tranzicione kulturne politike – konfuzije i dileme*, Beograd: Zadužbina Andrejević.
- Ђукић, Весна. 2012. *Држава и култура, студије савремене културне политике*, Београд: Факултет драмских уметности
- Ђукић, Весна. 2015. „Духовна поколебаност: однос секуларизације и колективног памћења у Србији”, *Зборник радова Факултета драмских уметности*, бр. 28, Београд: Факултет драмских уметности, стр. 267-285.
- Ђукић, Весна. 2016. „Значење и значај ствари: улога културне политике у враћању црквене имовине у Србији”, *Медијска археологија – сећање, медији и култура у дигиталном добу*, уредиле Невена Даковић, Мирјана Николић и Љиљана Рогач Мијатовић, Београд: Факултет драмских уметности.
- Edson, Gari. 2003. *Muzeji i etika*, Beograd: Clio.
- Isailović, Neven. 2011. „Ko su (bili) Jugosloveni”, *Peščanik* 29. 09. 2011. <http://pescanik.net/ko-su-bili-jugosloveni/>
- Јањић, Јован. 2009. *Будимо људи – живот и реч Патријарха Павла*, Београд: Новости.

- Keveždi, Miroslav. 2013. Ideologija i diskurs u teoriji Teuna van Dijka, *Interkulturalnost – časopis za podsticanje interkulturalne komunikacije*, Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine, mart 203, br. 5, str. 264-277.
- Linc, Huan, Stepan, Alfred. 1998. *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Beograd: Filipš Višnjić
- Molar, Klod. 2005. *Kulturni inženjering*, Beograd: Clio.
- Поповић, др Јустин, „Филозофске урвине, мисли и поезија”, *Хришћанска мисао*, 1–5/2010.
- Порфирије, владика, „Народ жедан Истинитог Бога”, *Двери српске*, бр. 27, 3/2005.
- Радић, др Радмила. 2005. *Патријарх Павле, биографија*, Beograd: Танјут, Компанија Новости.
- Рогач Мијатовић, Љиљана. 2014. *Културна дипломатија и идентитет Србије*, Beograd: Факултет драмских уметности, Clio.
- Рот, др Никола. 1983. *Опита психологија*, Beograd: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Саопштење за јавност Његове Светости Патријарха српског г. Павла поводом ратних акција НАТО-а, *Православље*, 15. септембар 1995.
- Slapšak, Svetlana, *Kosovski mit kamen o vratu Srbije*, Radio Slobodna Evropa, 2. maj 2009.
- Tomanić, Milorad. 2001. *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Beograd: Medijska knjižara Krug.
- Трифковић, др Срђа, „Девет деценија једне судбинске грешке”, *Геополитика, лист за политичка и друштвена питања, геополитичка и стратешка истраживања*, бр. 29, 15. децембар 2008.
- Špengler, Oswald. 1989. *Propast Zapada*, Beograd: Književne novine.

## **POLITICAL MYTH VS ORTHODOX CULTURE: FORMATION OF DISSONANT NARRATIVES ON HEAVENLY SERBIA**

### **Summary**

*The paper examines the dissonant narratives on heavenly Serbia, formed in post-totalitarian Socialist Yugoslavia in 1990's and its influence on cultural memory and identity politics in Serbia in the first decade of this century. The research methodology is based on transcultural analyses of narratives, created within the bounds of ideological and theological discourse, which were present at the same time in the public life. The research is based on the assumption that the ideological struggle for the division of resources of the former country did not just have social and political functions, but primarily cultural and historical ones. These functions are put under review, with the aim of discerning the challenges Serbia faces in the process of democratic consolidation, particularly cultural policy, whose basic principle is a support of the national cultural identity and cultural diversity. The results of theoretical and empirical research demonstrate that the ideological discourse of narrative on heavenly Serbia was created by political and social elite in Serbia, infected by the Yugoslav mode of thinking. This discourse termed as „unrealistic reaction to the frustration” is reflected in the unconscious mental operations, based on ethical prejudices, more precisely antipathies not just towards Serbs, but also towards Orthodox Christianity, as a system of moral and ethical values of Orthodox Serbian nation. The role of ideological „conscience” of Yugoslav mode of thinking was overtaken by the social elite, which using a system of „wrong and twisted belief” based on the stereotype of Serbs as „heavenly people”, produced negative meanings of the narrative on heavenly Serbia utilizing alternative media. In the conclusion of the paper, it is posited that from the standpoint of contemporary cultural policies this outlook represents the opposition to the principle of support to national identity, cultural diversity and intercultural dialogue, whereby from the standpoint of public policies – the obstacle still keeping Serbia away from pluralism of values and ideas, which is the main goal of democratic transition and consolidation of post-totalitarian societies in South Eastern Europe.*

### **Key words**

*atheism, Yugoslavism, Orthodox culture, social elite, alternative media*

